

**BO‘LAJAK ICHKI ISHLAR IDORALARI XODIMLARI FAOLIYATIDA
BILISH, KOMMUNIKATIVLIK, TASHKILOTCHILIK KONSTRUKTIVLIK
XUSUSIYATLARINING O‘ZIGA XOSLIGI**

Nazarov Ilxom Alimovich,

malaka oshirish instituti maxsus-kasbiy fanlar kafedrası

katta o‘kituvchisi podpolkovnik

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ichki ishlar idoralari xodimlari kasbiy faoliyatining o‘ziga xos jihatlaridan yana biri keng doiradagi kishilar bilan muomala qila olish qobiliyatini bildiruvchi bilish faoliyati, konstruktiv, tashkilotchilik faoliyati va kommunikativ faoliyatini haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy faoliyat, kommunikativlik faoliyat, bilish faoliyati, konstruktiv faoliyat, tashkilotchilik faoliyat, shakllantirish va rivojlantirish

Ma’lumki, ichki ishlar idoralari xodimlari kasbiy faoliyatining bir nechta xususiyatlari mavjud bo‘lib, bu xususiyatlar xodimlarning ruhiy jihatdan tayyorgarligiga salmoqli ta’sir ko‘rsatadi. Ichki ishlar idoralari xodimlari faoliyatining asosiy xususiyatlaridan biri–xodimlar faoliyatining huquqiy jihatdan tartibga solinganligi.

Ichki ishlar idoralari xodimlari kasbiy faoliyatining o‘ziga xos jihatlaridan yana biri keng doiradagi kishilar bilan muomala qila olish qobiliyatini bildiruvchi kommunikativlikdir. Xodim ushbu faoliyatni olib borishda IIVning 2011-yil 4-iyuldagi «O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb madaniyati haqida qo‘llanmani tasdiqlash to‘g‘risida»gi 96-sonli buyruq talablariga rioya qilishi lozim. Bu ko‘p tomonlama va alohida xususiyatga ega bo‘lgan xislatdir. Xodim o‘z faoliyati davomida turli yoshdagi, kasbdagi va turli huquqiy maqomga ega bo‘lgan shaxslar bilan muomala qilishiga to‘g‘ri keladi. Bu esa xodimdan shaxs psixologiyasini, xususan muomalaning psixologik asoslarini bilishni talab etadi.

Xodim kommunikativligining alohida jihati shundaki, u xodimdan boshqa qiyofaga kirishni talab etadi. Ushbu zarurat uning o‘z faoliyati sohasiga kiradigan barcha shaxslar bilan psixologik aloqaga kirishishi muhimligidan kelib chiqadi.

Xodimlarning faoliyati huquqiy normalar (Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, qonun hujjatlari, IIVning normativ hujjatlari, buyruqlari va shu kabilar) bilan qat’iy tartibga solingan. Ichki ishlar idoralari xodimlari kasbiy faoliyatining normativ hujjatlar, yo‘riqnomalar va buyruqlar asosida belgilab berilishi mehnatni samarali tashkil etish, faoliyatni erkin amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, xodimlar faoliyatining qonun normalari bilan qat’iy

belgilanganligi, ularning xatti-harakatini tartibga soladi. Xodimning o'z xizmat vazifalarini bajarmasligi yoki bajarishdan bosh tortishi yoxud unga sovuqqonlik bilan qarashi uning u yoki bu qonunni buzishi hisoblanadi va u O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 280 va 302-moddalari bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Albatta, xodimning kasbiy faoliyatiga yorqin ifodalangan **bilish xususiyati** xosdir. Bu esa turli xil qiyinchiliklarni, fikriy vazifalarni turlicha hal qilishnigina emas, balki ushbu qarorlarni amalga oshirishni tashkil etishni ham talab etadi.

Shu nuqtai nazardan ichki ishlar idoralari xodimlarining kasbiy faoliyatida quyidagi asosiy psixologik tizimlar mavjud: Bular, bilish faoliyati, konstruktiv, tashkilotchilik faoliyati va kommunikativ faoliyat.

Bilish faoliyati. Xodim faoliyati uchun bilish jarayonining ahamiyati nihoyatda kattadir. Bilish faoliyatini amalga oshirmay turib jinoyatchilikka qarshi kurashishning hech bir samarasi bo'lmaydi. Bilish faoliyatisiz umuman faoliyatni ham, yuqorida ko'rsatilgan barcha tarkibiy qismlarni ham amalga oshirib bo'lmaydi. Bilish jarayoni natijasidagina xodimda harakatlarini maqsadga muvofiq tarzda amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Faoliyatning konstruktivligi deganda, jinoyatlarni ochish, tergov qilish, ularning oldini olish, yashiringan jinoyatchilarni qidirib topish kabi harakatlarni rejalashtirishga qaratilgan tafakkur faoliyati tushuniladi. Ya'ni, konstruktiv faoliyatda bilish faoliyatining bosqichlari rejalashtiriladi, bunda bizga noma'lum bo'lgan voqelikni qanday ketma- ketlikda izlashimiz kerakligi haqidagi savolga javob beriladi. Boshqacha aytganda, xodimning izlanishi va konstruktiv faoliyati yagona fikrlash jarayonining turli bosqichlarini ifodalovchi omildir.

Tashkilotchilik faoliyati. Ushbu faoliyat xodimning kasbiy faoliyati jarayonida turi vazifalarni amalga oshirish uchun maqbul sharoitlarni ta'minlovchi bosh omildir. Uning mazmuni jinoyatlarni ochish, tergov qilish, ularning oldini olish jarayonlarini boshqarishda namoyon bo'ladi. Ushbu mazmuni operativ rahbarlikda, hisob va nazoratda, ushbu jarayon ishtirokchilari o'rtasida hamkorlikni uyushtirishda kuzatish mumkin. Mazkur faoliyat xodimlarning o'z xizmat topshiriqlarini baja-rishlarida axborot berish va almashishlarida hamda operativ qiziqish uyg'otgan shaxslarning harakatlarini oldindan ko'ra bilishda katta ahamiyatga ega.

Kommunikativ faoliyat, yuqorida ta'kidlanganidek, xodimning kasbiy faoliyati, uning keng kommunikativligi (muloqotmandligi) bilan ajralib turadi. Uning kommunikativ faoliyati muloqot orqali, ya'ni amaliy tezkor xizmat vazifalarini bajarish maqsadida atrofidagilar bilan bevosita nutqiy aloqa qilish orqali zarur ma'lumotlarni olishda namoyon bo'ladi. Muloqot jarayonida ta'sir etish uchun xodimda yuksak aql va bilimdonlik, kuchli iroda, shuningdek, uning insoniylik sifatlarini belgilovchi shaxsiy xislatlari uyg'unlashishi kerak.

Ichki ishlar idoralari xodimlari faoliyatida muloqotning nutqiy vosi- talaridan

foydalanish juda muhim o‘rin tutadi. Xodim xizmat faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan bevosita muloqot jarayonida yoki turli xil hujjatlarni tuzishda o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifodalash, ularni to‘g‘ri bayon etishiga bog‘liq. Nutq muloqotning universal vositasi bo‘lsa-da, u faqat faoliyat tizimiga aloqador bo‘lgan sharoitdagina ahamiyatga ega bo‘ladi, faoliyatga daxldorlik esa muloqotning boshqa – nutqsiz vositalarini qo‘llash bilan to‘ldiriladi.

Ichki ishlar idoralari xodimi odamlar bilan muloqot qilishi uchun chuqur bilim va quyidagi ijtimoiy-psixologik fazilatlarga ega bo‘lishi kerak.

- notanish shaxslar bilan tezda muloqotga kirishish, ularga ma‘qul bo‘lish;
- boshqa shaxslarning gapini eshitish qobiliyatiga ega bo‘lish;
- odamlarga psixologik ta‘sir ko‘rsata bilish; muloqot jarayonida psixologik to‘siqlarni bartaraf etish va hokazo.

Ichki ishlar idoralari xodimlarining kommunikativ faoliyati maxsus jihatlarga ega bo‘lib, u bir qator psixologik xususiyatlarni, birinchidan, ichki muloqotning o‘ziga xos tomonlarini, ikkinchidan, uning qiyinligini ko‘rsatadi.

Muloqot jarayonida obyektning o‘ziga xos tomonlari borligini ham hisobga olish lozim. Shuni aytish joizki, ko‘p holatlarda jinoyatchi shaxslar jamiyatdagi axloqsiz, odobsiz va vijdotsiz kishilar bo‘ladilar. Natijada muloqot jarayonida har xil psixologik to‘siqlar paydo bo‘lib, ko‘proq ular sun‘iy ravishda vujudga keltiriladi.

Muloqot jarayonida quyidagi psixologik to‘siqlar vujudga kelishi mumkin:

- 1) motivatsion to‘siqlar;
- 2) aqliy to‘siqlar (intellektual);
- 3) emotsional to‘siqlar;
- 4) tarbiyaviy jarayondagi to‘siqlar.

Motivatsion to‘siqlar shaxsning muloqotga kirishishdan bosh tortishi, muomalani to‘g‘ri, aniq ko‘rinishda olib borilishini xohlamasligida namoyon bo‘ladi.

Aqliy to‘siqlar shaxsning xodimga nisbatan bilim doirasining kengligi, mantiqiy fikrlashining chuqurligi va huquqiy savodxonligi yuqori bo‘lgan taqdirda vujudga keladi.

Emotsional to‘siqlar muloqotga kirishuvchilarning psixologik va emotsional-irodaviy holatlaridan kelib chiqadi (tajovuzkorlik, qo‘rquv, asabiylashish, xo‘rlanish va boshqalar).

Tarbiyaviy jarayonlardagi to‘siqlarga ichki ishlar idoralari xodimlari tarbiyasi «qiyin» o‘smirlar, nosog‘lom oilalar va muqaddam sudlangan shaxslar bilan profilaktik chora-tadbirlar olib borayotgan vaqtda uchraydi.

Umuman olganda ichki ishlar idoralari xodimlari xizmat vazifalarini bajarishda aholi bilan muloqot qiladilar va, tabiiyki, ushbu faoliyatning samaradorligi ularning

odamlar bilan muloqotga kirishish, psixologik aloqa o'rnatish qobiliyatiga bog'liq. Kommunikativ xususiyatlar ichki ishlar idoralari xodimlari kasb mahoratining muhim tarkibiy qismidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, xodim kasbiy faoliyatining asosiy psixologik xususiyatlari va tarkibiy elementlarini ko'rib chiqish ham uning faoliyati qanchalik murakkab va serqirraligidan dalolat beradi. Kasbiy faoliyat xodimga ko'plab turli xil talablar qo'yadi, ular orasida eng muhimlaridan biri — shaxsda kasbiy muhim xislatlarning rivojlanganlik darajasi bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- xodim shaxsiga xos xislatlarning kasbiy-psixologik yo'nalganligi;
- xodimning psixologik tayyorgarligi;
- rivojlangan irodaviy xislatlar;
- noodatiy vaziyatlarda o'zini tuta bilish, jasurlik, mardlik, oqilona tavakkalga moyillik;
- yaxshi rivojlangan kommunikativlik;
- turli toifadagi shaxslar bilan tezda aloqaga kirisha olish, ishonchli munosabatlar o'rnatish olish va sir saqlay olish;
- turli tezkor xizmat vazifalarini bajarishda odamlarga psixologik ta'sir ko'rsata olish qobiliyati;
- rolga, boshqa qiyofaga kira olish;
- rivojlangan, kasbiy jihatdan muhim bilish xislatlari: kuzatuv- chanlik va diqqatlilik, rivojlangan xotira, ijodiy tasavvur;
- rivojlangan mantiqiy tafakkur, murakkab aqliy ishga moyillik, farosat, rivojlangan intuitsiya;
- ziyraklik, murakkab vaziyatdan chiqib keta olish.

Ushbu xislatlar insonga avvaldan xos emas. Ularni shakllantirish va rivojlantirish davomli va qiyin jarayon, ammo u ichki ishlar organlari xodimining kasbiy shakllanishi uchun zarur va shartdir.

Ushbu xislatlarning xodim shaxsida bo'lmasligi yoki yetarli rivojlan- maganligi uning o'z funksional vazifalarini to'g'ri va aniq bajarishiga xalaqit beradi, shaxsning o'z kasbiga moslasha olmasligi va kasbiy buzilishiga olib keladi. Shu bois ham xodimlarda ushbu xislatlarni shakllantirishga xizmat qiladigan kasbiy-psixologik tayyorgarlik katta ahamiyat kasb etadi.

Ichki ishlar idoralari sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, birinchi navbatda, respublikamiz uchun har tomonlama yetuk va munosib kadrlar tayyorlash masalasini kun tartibiga qo'ymoqda. Ayni damda olib borilayotgan islohot va kadrlar tayyorlash dasturlari e'tiborni xodimlarda mavjud kasbiy xususiyatlarga qaratishni, ularning jismonan, ma'nan sog'lomligi, dunyoqarashi, fikrlash doirasining kengligi, Vatan himoyasida o'z aqidalariga sodiqligi, o'quv va ish jarayonida axborot, bilim va tajribalarni o'zlashtirishda shaxsning psixik xususiyatlari dolzarb ahamiyatga molik

ekanligini ta'kidlamoqda.

Albatta, xodimlarning amaldagi faoliyatida ushbu tarkibiy qismlarning har biri sof holda uchramaydi, ularning hammasi uzviy birlikda namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi IIVning 2011 yil 4 iyuldagi « O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb madaniyati haqida qo'llanmani tasdiqlash to'g'risida»gi 96-sonli buyrug'i.
2. Asyamov S.V., Pulatov Yu.S. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy-psixologik treningi. – T., 2002.
3. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника. – М., 1992.
4. Arifxodjaeva I. X. Ichki ishlar idoralari xodimlari psixologiyasi. – T., 2007
5. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – T., 2002.
6. Гришина Н. В. Психология конфликта. – СПб., 2005.
7. Dushanov R.X. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbi va uning jamiyatdagi tutgan o'rni. T.: IIV Akademiyasi, 2019. –135 bet.
8. Еникеев М. И. Юридическая психология. – СПб., 2005.
9. Исмаилов И., Бурханов Д. Uyus' hgan jinoiy tuzilmalar s'hakl- lanis'hi va faoliyatining oldini olis'hda hamkorlikni tas'hkil etis'h (muammo va yechimlar). – T., 2007.